

ZRÍNYI VILÁGA
ELŐHANG EGY TANULMÁNYHOZ

ZRÍNYI VILÁGAHOZ közeledni: két század óta élménye a magyarságnak. Vörösmarty ódája az ősi dicsőséget élesztgeti alakjában; Arany és az összehasonlító iskola kutatásai az európai motívumokat igyekeztek költészetéből kibogozni; Beöthy Zsolt a megváltó formulát kereste, amely a költő-hadvezér epikumát örökre a magyarság létgondolatához kapcsolja; Négyessy László klasszikus kommentárja máig a legjobb keretet adja a költő megértéséhez; a szellemtörténet új szempontját: a barokk-keresztény-heroizmus fényességét Horváth János gyűjtötte föl a Zrínyiász köré; Király György remekbekészült tanulmánya Zrínyiben a reneszansz-individualizmus hőseit mutatta meg; Joó Tibor a barokk világnézet antithetikus kettőségekben látja Zrínyi titáni egyéniségének magyarázatát; Kardos Tibor elsőnek kísérelte meg beállítani Zrínyit könyvei alapján a tizenhetedik század gondolatvilágába; Szerb Antalnak expresszióban gazdag Zrínyi-portréja a prófétai-mágikus misztikumot érezteti az irreális vonások mögött —: a Zrínyihez vezető utak folyton sokasodnak.

Megkísérelhetjük a könyvein keresztül hozzáférközni tragikus, szinte félisteni titkaihoz. De nem lehet kiszakítani az ő inspiráció-komplexumából egy-egy attribútumát univerzális lényének, amelyben minden-mindennel összefügg. Talán éppen az a legjellemzőbb rá, hogy poláris ellentétek kohéziója nőteti hősi méretekre ihletadó alakját. A dinasztia iránti hűség és a nemzeti függetlenség összebékítéséhez bánki lélek kellett. A tragikus magyarok sorozatába tartozik, akikre bujdosás, vérpád, öngyilkosság vagy pályájukat fátumszerűen megakasztó baleset vár.

Gondolatainak állandóan visszatérő szimbolikus antithézisei: elfolyó Idő és megmaradó Hírnév; Penna és Szablya; Mars és Venus; Szerencse és szerencsét-kovácsoló Akarat. Ő az a lágyszavú szirén, akinek énekét adriai nereidák hallgatják: azonos a politikai íróval, aki a nemzet élére áll szavával és kiáltja-üvölti a magyarság eszméit. A társasjátékköltészet termeiben csak egy ablaknyitás, hogy beáradjon a történelem viharzó levegője. A Viola kegyetlenségével küzködő, Ekhóval játszó idilli Vadász államgépezeteket mozgat hősi eposzában, ő maga pedig a theatrum europaeum színpadán királyi szerepet játszik: a velenceiek őt ajánlják XIV. Lajosnak a fölszabadítandó magyar trónra, az országnagyot, akiről kortársai szinte vallásos tisztelettel szólnak.

Két ország hőse: a horvát királyság szülötte a legnagyobb magyarok közé emelkedik — talán ez az egy pont, ahol egységgé olvadnak benne a lehetséges ellentétek, szimbólumául a magyar és horvát évszázados testvériségnek. Katolikus eposzt ír, de világnézete a protestáns predesztináció kozmikus hálójában vergődik. Miközben az eposz műfaji technikáját tanulmányozza, a század egyik legszebb hősi eposzát rendezti hadvezért életével. Vallásos költő, de a török ellen a religion kívül is harcot hirdet, protestánsokkal szövetkezik és a tolerancia híve az eretneküldöző században. Pázmány neveltje: a kor nagy gondolatával, a katolikus restaurációval szemben idegen — hazafiságból. Verskötetet kap ajándékba a pápától, de a pápaság politikáját szigorú kritikával kommentálja. Pacifista könyveket olvas és ábrázoló humanistákkal társalog, miközben vára épül a modern technika elvei szerint. Fantáziája eget-földet bejár és a poklokra is alászáll és egy grandiózus Assunta-képben ábrázolja a megdicsőülő mártírhomérosz égberagadtatását, de — mint jó számadó — nem feledkezik meg a tábor kicirkalmazásáról: széli 456 rúd, hossza pedig 180 rúd legyen, hogy benne egész tábor, melyben 25.000 emberekből álló had, minden cselédivei, szükségével bőven elférjen ... *Asors bona nihil aliud pessimizmusára* egész életének aktivitásával cáfolt: mintha az ellen-aforizmát valósítaná meg: *quisque suae fortunae faber* — de a két princípiumnak tragikus ellentéte minden gondolatát és cselekedetét aláaknázza. Élete nem klasszikus harmónia, hanem a végtelen perspektívák és véges lehetőségek disszonanciájában hangzik el. Egy titáni lélek fegyelmezi önmagát, de irodalmi kitörései mutatják a belső lázongás hőfokát. Tétlen multba-merülés helyett a jövő felé riadóz, mint a haladásban hívő századok, de erejét a régi dicsőségből, Mátyás példájából, Tacitus eszményeiből meríti. Egyik historikusa üstökösnek nevezte: itt valóban frázistalan ez a kép, mert a korszak nem az uniformizált embertípus termelője, hanem a kivételes egyéniségeké, akik nem tudnak beilleszkedni a naprendszerkörök zárt és szabályos mechanizmusába. Zrínyiben a barokk kornak fausti, emberfölötti vágyai öltének testet. De tragikumuk éppen az volt, hogy nem találta magát a komplikált antithetikus barokk világban, ősi hagyományokon alapuló erkölcsisége és tiszta nacionalizmusa elbukott a barokk univerzalizmussal és abszolutizmussal szemben. Kijátssza őt az igazi barokk ember, az udvari Montecuccoli. Zrínyi a nyílt és csiszolatlan erőt szimbolizálja a sokrétű précieux kor légkörében. De morális egysíkúsága mellett gazdagabb és kulturáltabb lelkű volt mindenkinél...

EGY PILLANTÁS KÖNYVEIRE és írásaira: egész világkép alakul ki azokból a témákból és problémákból, amik a tizenhetedik századi magyar hadvezér fejében megfordultak: irodalomismerő humanista, állambölcselelő-hadtudós, lélekkutató és filozófus vonásai determinálják lelki portréját.

A törökverő kapitány mindenekelőtt a tökéletes európai világfi képében áll előttünk, akinek irodalmi kultúrája az előkelő társadalom követelményeinek a legmesszebbmenően megfelel. A *venanda antiquitas* kincsei ott hevernek polcain: epikus mintáinak,

Homerosnak és Vergiliusnak művei Melanchton és más humanista szerzők jegyzeteivel; a „keresztény“ Seneca tragédiái, Terentius komédiái; a fatalizmus költője, Horatius, Pulmann gondozásában; Thukidides, Laurentius Valla interpretációival; Cicero beszédei a velen-
cei Aldus-cég nyomdájából, filozófiai munkái és levelei; Ovidius Meta-
morfózisai olasz ottava rimákban; Valerius Maximus spanyol fordítása,
Hesiodus latinul, Xenophon olaszul; plátói gnómák olasz föltalálás-
ban; Aristoteles Logikája és Fizikája, egybekötve Philippe du Trieu
Manuductió-jával...

Az ókor kétségkívül előkelő helyet kapott Zrínyi világában. Minden korszak, minden író megalkotja magának az ókor portréját és élet-céljaiba belekalkulálja a klasszikus kultúra segítségét. Zrínyi nem a huma-
nisták lázas örömeivel közeledik a fölszabadító görög-római régiségek-
hez. Nem akarja forradalmasítani a jelent az aranykor képeinek muto-
gatásával: a fölvilágosodás még nem érintheti lelkét. Nem építi bele
az ókor mesekereteibe moderm elképzeléseit, mint a francia klasszi-
cizmus tette. De elfogadja az ókort, mint költői motívumot és dekorá-
ciót, mint erkölcsi fabulát és államszervező, hadvezető eszményképet.
Tacitushoz kommentárt és megjegyzéseket fűz egyik hadtudományi
munkájában: Aphorismi supra C. Taciti libros Annalium. Politikai
elmélkedéseihez Homerosból, Lucanusból idéz; Quintus Curtiusra,
Xenophonra, Plutarchosra hivatkozik; a görög és római történelemben
benne él. Maga az élet telítve volt klasszikus elemekkel a barokk kor-
ban. Zrínyi egyik olvasmánya, Vittorio Siri a legújabb történelmi ese-
ményekről szóló munkájának II Mercurio címet ad... A görög
mitológia annyira eleven valóság volt, hogy Zrínyi még önmagát is ebbe
a tudósközvetítésű világba travesztálja: Orpheus keservében a saját
panaszát énekli; kedves Driadesekben, ékes Najádokban, széptermetű
Nimfákban gyönyörködik; Gorgo orcájával, Busiris fene lovával,
Fúriákkal ijesztgeti önönmagát; versenytársát Lykaon képébe öltözteti és
költői szókészletének természetesen fölbukkanó szavai az alabastrum,
a porfirus, a laurus ... Az alvilág fúriáját maga a keresztény Isten hasz-
nálja föl eszköznek, hogy megbüntesse hűtelen magyar népét. Az eposz
végének rubensi víziókra emlékeztető kozmikus jeleneteiben az alvilág
szörnyei vereséget szenvednek az égi seregektől. Zrínyi barokk kettős-
ségét jellemzően mutatja, hogy egyfelől teljesen benne él a pogány-
humanista mitológiában, másfelől romantikus módon összekeveri
palettáján az ellentétes színeket, bizarr hatású személyes érintkezést
létesítve a kétféle hit alakjai között:

Ily fúriát archangyal megszabadta,
És Isten hatalmával neki így szóla:
„Allecto, az Isten nékem parancsolja,
Hogy tégedet küldjelek Törökországban.“

Zrínyi elmondhatta volna Du Bartas-val: a költészet annyira át van szöve görög metonímiákkal, hogy csak lassan-lassan lehet tőlük megszabadulni. De Zrínyinél a metonímia eleven valóság, sőt objek-
tuma a hitnek, amelyet a legmagasabb égi helyen is szankcionálnak...
Másképp viszont Zrínyi képeiben örömet lelhettek mindazok,

akik — Du Bartas-val az élen — keresztény inspirációkat, keresztény hitregét követeltek az epikus költőtől. Persze kissé barokk keverésben kapjuk a zsidó-keresztény, klasszikus és modern-perszonifikációs elemeket. Isten trónusának leírásában a Kegyelem, Fortuna és Echo, valamint a humanista-allegorikus Dicsőség egyenrangú helyet kapnak:

Szerencse s természet alázatossággal
 Állnak őalatta, készek szolgálattal,
 Dicsőség előtte foly nagy patakokkal,
 Végtelen kegyelme tengerformára áll.
 Égi musikának gyönyörű szózatja,
 Szép Echonak választját megváltoztatja.
 „Szent, szent, szent mindenható Isten, Jehova“,
 Égész mennyei sereg vígan kiáltja.

Zrínyi hitvilága olyan, mint egy forgó színpad. Mikor szerelmi játékot rendez magának, a *dii minorum gentium* szókdécselnek a deszkákra. Mintha az istenek csak arravalók lennének, hogy a halandók enyélgeseit bonyolítgassák:

Ó, hányszor kívánnak az szép Nymphák engem!
 Hányszor csókot hánnak rám utón mentemben!
 Esküszöm te néked az szűz Diánára,
 Esküszöm Cupidóra s az ü nyilára ...

Cupido teljhatalommal beavatkozik a keresztény Űristen eposzi cselekményébe. Ez a pajkos meseszöví az istenfia nevet kapja a pogányul alakoskodó költőtől... De amikor nemzetére gondol: kitérülnek a kulisszák és a végtelen égre nyílik kilátás. Ilyenkor Szűz Máriához fohászkozik. A mennyországból Gábrriel harcba küldi az égi sereget:

Alázatossággal Szívárvány kapuját
 Megnyitá előttük és mond áldásokat,
 Az szép tejes-út is megcifrázza magát,
 Látván az nagy Istennek sok szép angyalát.
 Az Göncös-szekere viszi sok fegyverét,
 Mennyei seregnek könnyebbíti terhét
 Fegyverhordozó sas készíti menykűvét
 Kivel letaszítsák ördögös szekerét.

Van ebben a kecses-ünnepi kivonulásban valami bájoság-keresés, cifra-idillikus szépségekben való gyönyörködés, némi népmeséi magyaros mellékízzel. De egy gombnyomás és ismét a klasszikus mitológia szövetséges országa áll előttünk:

Fohászkozik Hercules, nem mehet vélek,
 Nem lehet üressége az ő helyének,
 Áll mozdulatlanul, strázsát az égnek
 Tart ő nagy botjával, ellenz ellenségnek.

Ünneplő-pásztorjátékszerű és grandiózus főnség: összekeverődnek a barokk-précieus kor mozgalmas tablóin. Zrínyi ezt a két stílust variálja az eschatológiai inspirációkon kívül is.

Nevéből anagrammát farag — Serin Syren — műveinek címképehez., amelyen a legjátékosabb barokk cikomyák táncolnak: csupa hullámforma és kagylóvonal, kígyószalag, kecses teltidomú nőalakok, tekerődő halfarkban végződve, dagadó vitorla, leomló hajfonatok, gondosan kicirkalmazott kövér hajótest, derűs körökben gomolygó felhők, göndör puttófej a gálya orrán, sötét árnyékok és derűs fehérségek; még a betűk is eltérnek a klasszikus metszés szabályosságától és hol karcsúbb, hol kövérebb vonalakkal illeszkednek bele a domboruló síkokba; csupán az arcok merevsége jelez arisztokratikus impasszibilitást. Zrínyi szereti a klasszikus inverziókat, szerelmes verseiben a rímjártékot, hosszúkkal váltakozó röpke sorokat, a renaissance-líra és a „fajtalan” Balassi-hagyomány mesterkedéseit — de az igazi természete ott nyilatkozik meg, amikor a barokk realizmus „hangosabb” szavait hallathatja és „úgy írhat, mint volt”. Hihetetlen variációkkal és szógazdagsággal írja le a meghalás jeleneteit, vissza sohasem riadva a riktó reális színektől és a rúttnak ábrázolásától. Pál saját vérét kegyetlenül kóstolja, Balbazán nemcsak vérét, hanem lóikét is a fővénybe nyalja. A szigetvári Zrínyi török vérben gázol. A költő vértajtékot hány szerelmi bánatában. A barokk heroina-típus egyik legszenvedélyesebbre formált alakja Zrínyi Cumillája, aki tehetetlen szerelmében saját vérével itatná harcba induló Delimánját:

Kegyetlen! ha csak vért kívánsz te elmédben,
Nyisd meg az én mellyemet: vagyon vér ebben j
Igyál, ne szomjuzzál; szerencsétlenségem
Soha nem lehet kisebb ennél énnékem.

Az olasz eposzokból ismert dühöngő Delimán szintén a barokk-exztatikus szellemet ordította felénk, a Lessing-féle klasszikus eszményteljes megtagadásával:

Nem kiált, de ordít oroszlány módjára.
Valahol kit talál, öl, ront és szagatja.

A tengerparton meztelenül futkosó, fehér mellét, haját szagató Arianna leírása: rubensi fantáziára vall. Zrínyi, ha festő lett volna, a német-gótikus vagy a spanyol-barokk művészek módjára ábrázolja a tátongó sebeket, a hullák ereit, a csurgó vért. Grandiózus valóságkultusza és fönséges elragadtatása őt is az extatikus megszállott hősök attitudejében mutatják. Nem szent ember és az esztétikum is helyet kap életében, de vallásossága kozmikus távlatokat nyit. Költői inspirációját az égből származtatja, mint a vallomások jámbor szerzői, az eretnekek, janzenisták, akik a predesztinációban, az isteni kiválasztásban, az elhivatottságban hittek:

Bán cselekedetét az én kezem írja,
Mellyet Isten lölke elmémben befűja.

Ez az isteni lélek másra nem lelkesítheti, mint a hősök kultuszára. De hőse nemcsak Zrínyi, a ragyogó és mozdulatlan sarkcsillag, nemcsak a rettenetes Szulimán, hanem az üdővel megtölt, iszonyú tudományú, hatalmas Alderán is, a világerőnek legkülönbözőbb megnyilvánulásai:

Alderán, az mely birt iszonyú lelkekkel,
Minden elementummal és nagy folyhökkel,
Égi planétákkal, föld-rözzenésekkel,
Nagy villámásokkal, meny-ütő küvekkel.

Zrínyi Alderán pusztításaiban is a maga tudatalattiságát éli ki, a barokk félisten-héroszt, akinek világrontó varázsereje „Istenek, Jézusok“ tudományánál is nagyobb, a „tudomány“ szót eredeti „ható-erő“ értelmében véve... Ez a fausti mindentbírás érzelme mutatkozik Zrínyinek azokban a könyveiben is, amelyek az univerzumot akarják meghódítani. Ilyen például Johannes Ludovicus Gotofredus (alias Jean-Philippe Abelin) folio-kötete, az Archontologia cosmica, amely nemcsak címével, hanem a címképen is bemutatja, hogy „világokat“ akar felölelni: bájos és hullámos alakokban, angyaloktól körülröpdösve, békés-mosolygós együttesben gömbölyödnek az olvasó elé Európa, Asia, America, Africa heroikus nemtői. Fönség bájos formákban, báj: kozmikus távlatokba helyezve. Abelin a scientia mundi jegyében írja világföldrajzi munkáját, amely egyébként humanista versekkel indul világ-mutogató útjára:

Terra movetur et astra quiescunt.

A tizenhetedik században még a neoklasszikus gondolatvilág melengette a természettudományt és a humanista költő az univerzum ismerőjét, a kozmografust világbíró császárnak nevezi, amint Zrínyi egy másik földrajz-könyvének előversében — Epigrammata Danieüs Rogersii Albimontani in Theatrum Orbis terrarum ab Abrahamo Ortelio elaboratum — olvassuk:

... O quem, o qualem in örbe et o quantum
Te, te Orteli canemus Imperatorem!

Sebastian Münster szintén ezt a fölfogást vitte Zrínyi elé Cosmographia universalis című folio-kötetében (1559): a földet uralja, aki ismeri a geográfiát. De még egyébre is tanít ez a fausti lélekből fakadó természetkutatás. A metallumok titkai tárulnak föl a kereső előtt. A szörnyetegek pedig, amiket Münster büszke illusztrációkban ábrázol, a háromfejű kígyó, a szarvas-ló (unicornis): a természet ősi-széles teremtőerejét sejtetik.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a benső barátságot, amely a természet titkai felé forduló Zrínyit — könyvein keresztül — Athanasius Kircher német jezsuitához és bécsi professzorhoz (1602—1680) fűzte. Mit kereshetett a török ellen csatázó, párviadalok leírásában kedvét lelő Zrínyi a középkori szellemű, okkultista polihisztor fantazmagóriái között és skolasztikus módszertanában, szimbolikus logikai ábráiban? A jámbor Kirchert nekromantiával, az ars lulliana propagálásával vádolták... Ars magna című könyvének már az ajánlásában leleplezi vétkes tudásvágyát: Nihil, quam omnia scire, divinius esse, Plato pronunciaivit. A barokk világszemlélet szellemi orgiáit üli ezekben a könyvekben, amelyek Zrínyit még a hieroglifok „universalis“ írásába is bevezették: ideák és az ideák ábrázolásai misztikus módon azonosulnak ebben a kircheri tudományban.

A barokk allegóriák és rejtvények kultuszába tartozik Zrínyinek egy könyve, amely a *Aenigmatographia* titokzatos címét viseli, (A század szerette az allegorikus-rejtett könyvcímeket: Adriai tengernek *Syrenaia*, Gehamschte *Venus*, Porából megélemedett *Phoenix*, Siebenbürgischer *Würg-Engel* stb.) Az *Aenigmatographia* szerzője — *Nicolas de Reusner* strassburgi jogtudós és latin költő — antik és modern humanista auktorokból (*Erasmus*, *Scaliger*, *Kircher*, *Reusner*) gyűjtötte össze az *obscurus* szentenciákat, *amphibologikus* mondásokat, rejtett értelmű formulákat, megtoldva munkáját egy *Γρηγορολογία* című résszel, amelyben anagrammákat farag, a szavak-fogalmak belső tulajdonságait analizálva ilyen módon: a barokk szellem ezek mögött is az okkult dolgokba való behatolást sejtett. A humanista műveltségű Zrínyi maga is szerette a jelmondatokat, aenigmákat, amiknek mélyebb jelentőséget, sors-kimondó erőt, *inscriptio*-szerű szuggesztív hatást tulajdonított. A leírt szó vagy szimbolikus jel varázserővel bír ebben a fölfogásban. Alderán, ez a török milieube helyezett Faust, rézvesszőt vesz a kezébe és „iszonyú *circulust*“ von maga köré, hogy az alvilág szörnyeit földézzze:

Csuda karakterek tüle formáltatnak,
Keresztény véréből minden *circulus*nak ...

A szellemek azonban csak akkor engedelmeskednek, mikor a kimondhatatlan istenség „hetvenhét nevével“ fenyegeti meg őket. A kereszt mint szimbólum — „két fa, köröszőlű dült“ — természetesen szintén mint egyszerű varázseszköz szerepel a pogány-török fölfogásban. Zrínyi *Kircher Athanáz*nak *Oedypus Aegyptiacus* című nagy monográfiájában találta az effajta pogány varázslatoknak legbővebb leírásait... Zrínyi legszemélyesebb enigmatikus élet-jelentő formulái: a csodáslényű *syrena*, amelyet költeményei 1651-es kiadásának címlapján örökít meg, a mai napig fejtörést okozva az allegorikus kép magyarázóinak; a sors *bona nihil aliud* *pregnans* jelmondata, amelyet annyiszor ismétel, hogy szinte víziós képletté válik és babonás hittel mindenütt maga előtt lát. A *fortima* és a *fatum* *Reusner* enigmái között nagy helyet foglalnak el. Csak egy példát idézzünk, *Scaliger* *disztichonját*:

Quod vitare nequis, tamen vitare laboras,
Orbis sum *prisci*, sumque *catena* növi.

Zrínyi utolsó izenete, amit nemzetének hátrahagyott, szintén enigma volt: az ördögök által pokolba hurcolt ember példázata, amely a töröktől, némettől sanyargatott Magyarországra és Erdélyre alkalmazható ...

Zrínyi misztikus és mágikus természet-érdeklődése már az enciklopédikus kornak közeledtét jelzi. Semmi emberi és semmi természeti dolog nem volt idegen előtte. Ő az első magyar költő, aki metafizikai-kozmikus körütekintésben látja a dolgokat. Jellemző rá, ahogy Istent az eposz elején ábrázolja: „egy szemfordulásból világot megnéze“. Zrínyi maga is körütekintett mindenfelé a világon, látja „mint egek

forognak örök környezetben“ és könyveiből a természet furcsaságait, a világhistoria tragikus-komikus novelláit: Mikessel rokon ebben. Simone Majoli *Colloquia sive dies caniculares* című művében (1609) sok olyan témát találunk, amilyent Zrínyi említ prózai írásaiban: a zsidók történetei, a csodák, a bajthozó üstökösök, a derült égből lecsapó villám, a föld csodálatos megmozdulásai, tollas emberek, amazonok, démonok, legendák, babonák, álmofejtés, asztrológia, II. Mahomet jósoldatásai, *fortunae ludibria*, Belizár, Conradin szomorú sorsa, Cyrus viszontagságai stb.

A természettudományok szeretetét akarja terjeszteni Zrínyinek egy másik olvasmánya is, Giambattista Portának *Magia naturalis* című, sokat vitatott könyve (1597), amely medicinát, scientiát és mágiát a barokk korra jellemző összekeverésben talál föl. Az alchimiának és asztrológiának ebben a „hermeticus“ légkörében természetesen az elemek tulajdonságai érdekelték: itt eljutott az akkori tudósvarázsló a tovább nem analizálható őanyaghoz. Porta hitt benne, hogy a vas rézzé változtatható: ez a hit akkor még tudománytalan volt. A titokzatos égi befolyásokra Ptolemaioszt, Aristotelest, Herakleitoszt, Platont, Hermest idézi Porta: nem csodálhatjuk, ha Zrínyi is hitt a varázslatokban. Ezt bizonyítja még az is, hogy megvolt könyvtárában Jean Bodin párizsi humanistának *Demonomania*-ja, olasz fordításban (1592). Bodinus a fölvüágosodásnak előfutárja és ugyanakkor a középkori bűvészkedés és boszorkányhit tudós folytatója, valóban inspiráló olvasmánya lehetett a barokk kornak. Bodin azzal mentegeti a démonokba, mágusokba és varázslókba vetett hitét, hogy voltak pápák és császárok, akik mágusok karmaiba kerültek és hogy az egész világ, Orpheus és Homeros óta Aquinói Tamásig, hisz a gonosz szellemek tradíciójában, a tetemrehívásban, catoptromantiában, onomantiában, aruspicinában és hasonlóknak ... Hozzátehetjük: Zrínyi Alderánja is ennek a fausti hitnek köszönheti létét.

Zrínyi gondolatvilágában nagy hely jutott a középkor örökségének. Egy Andrea nevű augsburgi humanista könyvében (*Aureum sane opus*, 1589) Raymundus Lullus tanait kapta Zrínyi, amelyből Kircher ábráiban is élvezhetett furcsa ízelítőt. Andrea more scholasticorum, azaz — szerinte — velős rövidséggel akarja elétárni világát, az universaliákból kiindulva pár definícióba és formulába, fogalmi hierarchiába szorítva a Mindenséget. Mi örömét lelhetette a török ellen portyázó Zrínyi ebben a logikai játékban? Űgylátszik nemcsak Viola kegyetlenségével, hanem Raymundus Lullus subdivisióival is szívesen játszott... A természettudomány ebben a szemléletben még nem szakadt le a teológia és filozófia emlőiről. A mechanika törvényei a „bölcesség“ titokzatos ruházatában jelentek meg, amint Nicolaus Zucchi jezsuita könyve — *Nova de machinis philosophia* — mutatja Zrínyi bibliotékájában.

A filozófia és a természettudomány iránt való érdeklődése nem ártott Zrínyi hitének. Sőt mennél jobban elmélyedt a titkokba, annál személyesebb élményformájában alakul ki benne a megmagyarázhatatlan felsőbb Elvégezés gondolata. Ez a fatalizmus hol a harcmezőn forgó vitéznek magabizása (sors bona nihil aliud!), hol pogány

humanista elképzelése a játszó isteneknek (ludit in humanis, assai ben bállá a ebi la fortuna suona) — végső konklúzióiban azonban a keresztény Providentiának hódolt. Ha tovább analizáljuk Zrínyi világnézetének ezt a centrális eszméjét, a predesztináció tanához jutunk el. Zrínyi janzenista katolikus volt hitében, anélkül, hogy tudott volna a franciaországi hitvitákról. Tagadja az érdemszerzést, janzenista-kálvinista érzelmi beállítottsággal. A szigetvári Zrínyi és rajta keresztül az eposzíró — kegyelmet, nem jutalmat kér a feszülttől:

Halld könyörgésemet kegyelmességedből
És ne csinálj törvényt az én érdemből...

Mert az én érdemem nálad annyit téssen,
Mennyi vizet kis fecske szájában vészén,
Az megmérhetetlen tengermélység ellen,
Annyi én érdemem te kegyelmed ellen.

Zrínyi mártírságát is az isteni Providentia határozza el a determinizmusnak ebben a harmonikus világában. Isten a kiváltságos magyarok Istene, aki választottjait győzelemre vezeti. Maga az epikai cselekmény az ő irányító-retardáló befolyásának köszönheti minden fordulatát.

Minden univerzalizmusa és vallásos-kozmikus érdeklődése mellett Zrínyi megmarad humanistának és írónak. A művészetek és az irodalom hangos és rikító színekkel dominálták a barokk kor életét. Ez a szellem, mely a templomokat a világi pompa csarnokaivá ékesítette, hajlandó volt az univerzumot is színpadi rendezésnek elképzelni. (A metafora itt is jellemző a főségest és bájost egybekeverő korra.) Zrínyi könyvei számos példáját adják ennek a spectaculummá finomított világnak.

Caspar Bauhinus az emberi test filozofiko-fiziológiai bonctanát Theatrum anatómiáim néven adja ki (1605), orvosi prózáját — plasztikus ábrák között — időnkint versekbe szöktetve. Laurentius Beyerlink minden emberi dolgokat ebbe a keretbe von: Magnum theatrum vitae humanae (1656); Conradus Lycosthenes hasonlóképpen. Heinrich Khunrath a teológia igazságát hozza az ünnepi nézők elé: Amphitheatrum sapientiae aeternae solius verae (1609). A történelem is színpad, Theatrum históriáim, András Hondorff frankfurti könyvében (1575). Az egész földkerekség forgó színpad, Theatrum orbis terrarum, hirdeti Abraham Ortelius híres földrajzkönyve.

Az irodalmiságnak és művészetnek ez az elsőbbsége jellemző a korra. A törökverő Zrínyi a pacifista Justus Lipsius erasmusi dialógusait olvassa és az olasz renaissance és barokk költők — Petrarca, Marino, Malvezzi, Guarini, Ariosto, Tasso stb. — verstechnikáját, stílusát tanulmányozza. Ő, aki török farkasokra vadászott és egy királyságot kormányzott: életberendezésében helyet tudott juttatni a szótagmértékek tanulmányozásának is, amint a könyvei között levő Henricus Smetius műve mutatja: Prosodia quae syllabarum positionem et diphthongis carentium quantitates demonstrat (1660).

Balassi renaissance-lírája csiszoltabb és nőiesebb, mint a Zrínyié. De a költészetnek magas oltárra emelése — humanista tradíciók

alapján — Zrínyi heroikus világában áll előttünk. A költészet az élet nagy értékei közé tartozik. Persze a könyörtelen kedves még a költészet kincsét is visszautasítja:

Heában fáradtam magas Parnassusban,
S ott érte fejemet ágoztam laurusban ...

Az igazi dicsőséget azonban nem a szerelmi versek, hanem a kozmikus cselekményt! eget-földet-alvilágot bejáró heroikus epeopia szerzi a Szent Hegyre törő Költőnek, amint Peroratiojában írja:

Véghez vittem immár nagyhírű munkámat,
Melyet irigy üdő sem tűz el nem bonthat.

De Zrínyi nem volna Zrínyi és a barokk-kornak embere, ha rög-tön utána el nem oszlatná maga körül az egész esztétikai világot a horatiusi aere perenniusnál is maradandóbb értéket adva az ércnek, melylyel hazáját védi:

De híreket nemcsak keresem pennámmal,
Hanem rettenetes bajvívó szablyámmal:
Míg élek, harcolok az ottomán hóddal,
Vígán buríttatom hazám hamujával.

A költőnek és hadvezérnek, humanistának és homo practicusnak, európaiságnak és magyarságnak ebben a szintézisében Zrínyi — nemcsak Magyarország, hanem Európa számára is — a renaissance-barokk-kor univerzalizmusának legszebb eszményét valósította meg.

ZOLNAI BÉLA